

ABU NASR FOROBIYNING ILMIY MEROSI VA UNING DIDAKTIK QARASHLARI

University of management and future technologies

Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası talabasi

Xamidov Odil Karshibayevich

University of management and future technologies

Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası talabasi

Alimjonova Mexribon Babayevna

Kirish

Sharq uygʻonish davrining eng yirik mutafakkirlaridan biri boʻlgan Abu Nasr Forobiy jahon falsafasi va ilm-fani taraqqiyotiga ulkan hissa qoʻshgan allomadir. U nafaqat faylasuf, balki mantiqshunos, siyosatshunos, musiqa nazariyotchisi va pedagog sifatida ham tanilgan. Forobiy oʻzining keng qamrovli ilmiy merosi orqali inson kamoloti, jamiyat taraqqiyoti va taʼlim-tarbiyaning oʻrni haqida chuqur va tizimli qarashlarni ilgari surgan. Uning didaktik gʻoyalari bugungi kunda ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan.

Forobiyning ilmiy merosi

Forobiy taxminan 160 dan ortiq asar yozganligi qayd etiladi. U koʻplab sohalarda ijod qilgan boʻlib, ayniqsa falsafa va mantiq ilmida katta shuhrat qozongan. Sharq olamida u “Muallimi Soniy” — yaʼni Aristoteldan keyingi “Ikkinchi muallim” degan sharaflı nom bilan eʼtirof etilgan.

1. Falsafa sohasidagi ishlari

Forobiyning eng mashhur asarlaridan biri — **Al-Madina al-Fadila** (“Fozil shahar”) asaridir. Ushbu asarda u ideal jamiyat va komil inson haqidagi qarashlarini bayon etadi. Forobiyga koʻra, jamiyatning baxt-saodati ilmi va axloqli rahbar

boshqaruvi ostida ta'minlanadi. U insonni ijtimoiy mavjudot sifatida talqin qilib, jamiyatdan tashqarida mukammallikka erishish mumkin emasligini ta'kidlaydi.

2. Mantiq va bilish nazariyasi

Forobiy mantiq ilmini tafakkurni to'g'ri yo'naltiruvchi vosita deb bilgan. U Aristotelning mantiqiy asarlarini sharhlagan va ularni Sharq ilm-faniga moslashtirgan. Uning fikricha, mantiq — haqiqatga eltuvchi asosiy vosita bo'lib, har qanday ilmiy izlanish mantiqiy asosga tayanishi lozim.

Bilish jarayonida Forobiy sezgi, aql va tajribaning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. U inson aqliy kamolot orqali eng yuqori darajaga — faol aql bilan bog'lanish bosqichiga yetishini ta'kidlaydi.

3. Tabiiy va aniq fanlarga qo'shgan hissasi

Forobiy matematika, astronomiya, musiqa va tilshunoslik sohalarida ham ilmiy izlanishlar olib borgan. Uning **Kitab al-Musiqa al-Kabir** ("Katta musiqa kitobi") asari Sharq musiqa nazariyasining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Unda musiqa ilmining nazariy asoslari, tovushlar tizimi va ohanglarning inson ruhiyatiga ta'siri haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Forobiyning didaktik qarashlari

Forobiy ta'lim-tarbiyani jamiyat taraqqiyotining asosiy omili deb hisoblagan. Uning pedagogik qarashlari insonni har tomonlama kamol toptirishga qaratilgan.

1. Ta'limning maqsadi

Forobiy nazarida ta'limning bosh maqsadi — komil insonni tarbiyalashdir. Komil inson esa:

- Aqliy jihatdan yetuk,

- Axloqan pok,
- Jamiyat oldidagi mas'uliyatini anglaydigan shaxs bo'lishi kerak.

Uning fikricha, bilim faqat nazariy emas, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lishi zarur. Inson olgan bilimini jamiyat foydasi yo'lida qo'llay olishi kerak.

2. Ta'lim va tarbiyaning birligi

Forobiy ta'lim (bilim berish) va tarbiya (axloqiy shakllantirish)ni bir-biridan ajralmas jarayon deb bilgan. Unga ko'ra, faqat bilim berish yetarli emas; agar insonda axloqiy fazilatlar shakllanmasa, u jamiyat uchun xavfli bo'lishi mumkin.

Shuning uchun Forobiy ustoz shaxsiga alohida e'tibor qaratadi. Ustoz:

- Bilimli,
- Adolatli,
- Axloqan namuna bo'ladigan,
- O'quvchining ruhiy holatini tushuna oladigan shaxs bo'lishi lozim.

3. O'qitish usullari

Forobiy o'qitishda izchillik, tushunarliklik va bosqichma-bosqichlik tamoyillarini ilgari suradi. U murakkab bilimlarni sodda va ravshan shaklda bayon etish zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, o'quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish kerakligini aytadi.

U ta'lim jarayonida:

- Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish,
- Mustaqil mushohada qilish,
- Savol-javob va munozara usullaridan foydalanishni tavsiya etadi.

4. Jamiyat va ta'lim o'rtasidagi bog'liqlik

Forobiyga ko‘ra, jamiyatning taraqqiyoti bevosita ta’lim tizimiga bog‘liq. Agar jamiyatda ilm-fan rivojlansa, u yerda adolat va farovonlik qaror topadi. “Fozil shahar” g‘oyasida ham aynan ilmiy va fazilatli insonlar jamiyati tasvirlanadi.

Forobiy merosining bugungi kundagi ahamiyati

Bugungi globallashuv davrida Forobiyning ilm, axloq va jamiyat haqidagi qarashlari yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Uning:

- Ilmiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan g‘oyalari,
- Ta’lim va tarbiyaning uyg‘unligi haqidagi qarashlari,
- Komil inson konsepsiyasi

zamonaviy pedagogika va falsafa uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

IX–X asrlar Sharq uyg‘onish davri ilm-fan va madaniyat taraqqiyotida alohida o‘rin tutadi. Ana shu davrning eng yirik vakillaridan biri Abu Nasr Forobiy bo‘lib, u o‘zining chuqur falsafiy tafakkuri, qomusiy bilim doirasi va pedagogik qarashlari bilan jahon tamadduni rivojiga katta hissa qo‘shgan. Sharqda u “Muallimi soniy” — ya’ni Aristoteldan keyingi “Ikkinchi muallim” nomi bilan mashhur bo‘lgan. Bu nom uning mantiq va falsafa sohasidagi beqiyos xizmatlari e’tirofi sifatida berilgan.

Forobiyning ilmiy merosi ko‘p qirrali bo‘lib, u falsafa, mantiq, siyosatshunoslik, axloq, musiqa, matematika va tilshunoslik kabi ko‘plab sohalarni qamrab oladi. Ayniqsa, uning ta’lim-tarbiya haqidagi qarashlari bugungi pedagogika nazariyasi bilan hamohangligi bilan ajralib turadi.

Forobiyning ilmiy merosining umumiy tavsifi

Forobiy 160 dan ortiq asar yaratgan deb taxmin qilinadi. U yunon falsafasini chuqur o'rgangan, sharhlagan va uni islomiy tafakkur bilan uyg'unlashtirgan. Uning ilmiy faoliyati bir necha asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. Falsafa va metafizika
2. Mantiq
3. Siyosiy-falsafiy ta'limot
4. Axloqshunoslik
5. Musiqa nazariyasi
6. Ilmlar tasnifi

Falsafiy qarashlari

Forobiy falsafani borliqni, insonni va jamiyatni anglashning eng oliy shakli deb hisoblaydi. Uning mashhur asari — **Al-Madina al-Fadila** ("Fozil shahar") jamiyat va davlat boshqaruvi haqidagi mukammal falsafiy konsepsiyani o'z ichiga oladi.

Ushbu asarda Forobiy ideal jamiyat modelini tasvirlaydi. Uning fikricha:

- Jamiyatning eng oliy maqsadi — saodatga erishish.
- Saodat esa faqat ilm va fazilat orqali qo'lga kiritiladi.
- Davlat boshlig'i dono, adolatli, axloqan pok va ilimli bo'lishi kerak.

Forobiy jamiyatni tirik organizmga qiyoslaydi. Qanday qilib inson tanasidagi har bir a'zo o'z vazifasini bajarib, umumiy sog'lomlikni ta'minlasa, jamiyatdagi har bir shaxs ham o'z vazifasini halol bajarishi orqali ijtimoiy uyg'unlikka erishiladi.

Mantiq ilmi va bilish nazariyasi

Forobiy mantiqni tafakkurni tartibga soluvchi va haqiqatni aniqlovchi vosita deb bilgan. U Aristotelning mantiqiy asarlarini chuqur tahlil qilgan va Sharq ilmiy muhitiga moslashtirgan.

Forobiyga ko‘ra:

- Bilim sezgi orqali boshlanadi.
- Sezgi ma’lumotlari aql yordamida qayta ishlanadi.
- Aql mukammallashgan sari inson oliy haqiqatni anglash darajasiga ko‘tariladi.

U “faol aql” tushunchasini ilgari suradi. Inson ilm olish va tafakkur qilish orqali faol aql bilan bog‘lanadi va shu tariqa komillikka erishadi.

Xulosa

Abu Nasr Forobiy insoniyat tafakkuri tarixida chuqur iz qoldirgan buyuk qomusiy olimlardan biridir. Uning ilmiy merosi falsafa, mantiq, siyosat, axloq, musiqa va pedagogika kabi ko‘plab sohalarni qamrab olgani bilan ajralib turadi. Forobiy ilmni inson kamolotining asosiy omili, jamiyat taraqqiyotining esa bosh harakatlantiruvchi kuchi sifatida talqin qiladi.

Uning qarashlarida ilm va axloq bir-biridan ajralmas tushunchalar sifatida namoyon bo‘ladi. Forobiy nazarida haqiqiy baxt-saodatga erishish faqat bilim orqali emas, balki fazilatli hayot kechirish orqali amalga oshadi. Aynan shu jihat uning ta’limotini chuqur ma’naviy mazmun bilan boyitadi. U ilgari surgan komil inson g‘oyasi — aqlan yetuk, axloqan pok va jamiyat oldidagi burchini anglaydigan shaxs modeli — bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Didaktik qarashlari nuqtai nazaridan Forobiy ta’lim va tarbiyani yagona jarayon deb hisoblaydi. Uning fikricha, ta’lim insonning aqliy salohiyatini rivojlantirsa, tarbiya uning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantiradi. Shu bois u ustoz shaxsiga alohida e’tibor qaratadi va o‘qituvchini jamiyat kelajagini belgilovchi muhim omil sifatida ko‘radi. Ta’lim jarayonida izchillik, mantiqiylik, bosqichma-bosqichlik va amaliyot bilan bog‘liqlik tamoyillarini ilgari surishi uning pedagogik qarashlarining zamonaviyligi va hayotiyligini ko‘rsatadi.

Forobiy ta'limotni faqat nazariy doirada emas, balki ijtimoiy hayot bilan chambarchas bog'liq holda talqin etadi. Uning fikricha, fozil jamiyatni barpo etish uchun avvalo fozil insonlarni tarbiyalash zarur. Bu esa mukammal va maqsadli ta'lim tizimisiz amalga oshmaydi. Demak, jamiyat taraqqiyoti bevosita ilm-fan rivoji va to'g'ri yo'lga qo'yilgan tarbiya bilan bog'liqdir.

Umuman olganda, Forobiyning ilmiy merosi va didaktik qarashlari nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki bugungi zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirish, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda ham muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Uning g'oyalari insonparvarlik, adolat, ilmga hurmat va ma'naviy poklik tamoyillariga tayanganligi bilan doimo qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Nasr Forobiy. **Al-Madina al-Fadila** (Fozil shahar). – Turli nashrlar va tarjimalar.
2. Abu Nasr Forobiy. **Kitab al-Musiqqa al-Kabir** (Katta musiqa kitobi). – Arab tilidagi matn va zamonaviy tarjimalar.
3. Abu Nasr Forobiy. **Ilmlarning kelib chiqishi va tasnifi** (turli tarjima va nashrlar).
4. Aristotel. **Metafizika** va **Organon** asarlari (Forobiy ta'limotining shakllanishiga ta'sir etgan manbalar).
5. Ibn Sino. **Donishnoma** va boshqa falsafiy asarlar (Sharq falsafasi rivojida davomiylikni ko'rsatadi).
6. Beruniy. Ilm-fan va falsafaga oid asarlar (Sharq uyg'onish davri ilmiy muhiti haqida).
7. Xayrullayev M. **Forobiy va uning falsafiy ta'limoti**. – Toshkent: Fan nashriyoti.
8. Sharq mutafakkirlari merosi bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi nashrlari.

9. Pedagogika nazariyasiga oid zamonaviy darslik va o'quv qo'llanmalar (Forobiy didaktik qarashlarini tahlil qilish uchun).
10. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti.